

Влад С. Ф.,

аспірант кафедри організації роботи та управління в органах прокуратури
Національної академії прокуратури України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ АРЕШТУ

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам призначення та відбування покарання особами, які вчинили злочини в неповнолітньому віці, відбувають покарання в спеціальних установах Державної пенітенціарної служби України у вигляді арешту та здійснення нагляду прокурором за дотриманням прав і свобод неповнолітніх під час відбування покарання.

Ключові слова: арешт, прокурорський нагляд, неповнолітні, прокурор, Кримінально-виконавчий кодекс України, арештний дім.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України розпочався процес розбудови демократичної, соціальної та правової держави. Становлення та розбудова державності призвели до реформування політичної, економічної та правової системи країни. Правова реформа зумовила відповідну зміну кримінального законодавства України. Необхідність комплексного підходу до боротьби зі злочинністю окреслила новий підхід до системи покарань. Такий підхід проявився у спрямуванні закону на посилення диференціації та індивідуалізації покарання, що, у свою чергу, призвело до введення у систему покарань нових його видів: обмеження волі, арешту та інших [1].

Одним із етапів застосування покарання є його виконання та відбування в спеціальних установах зі створенням відповідних умов для особи, які характерні конкретному виду покарання. Стаття присвячена особливостям застосування судами та здійснення прокурором відповідно до законодавства України захисту прав та свобод неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту, що є важливою ознакою в контексті гармонізації законодавства України з країнами Європейського Союзу.

Питанням призначення, виконання та прокурорського нагляду за додержанням прав і свобод неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту займалися такі вчені, як Л.В. Багрий-Шахматов, М.І. Бажанов, М.О. Беляєв, Ю.М. Грошевий, М.М. Ісаєв, І.Є. Марочкін, Г.В. Попов, К.К. Сперанський, Ю.В. Шинкар'єв, І.В. Шмаров та інші.

Метою статті є висвітлення окремих питань прокурорського нагляду за додержанням прав і свобод неповнолітніх під час виконання покарання у вигляді арешту.

Виклад основного матеріалу. За діючим законодавством України нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту покладається на органи прокуратури України. На законодавчому рівні ці повноваження визначені пунктом 4 статті 121 Конституції України [2], статтею 26 розділу 4 Закону України «Про прокуратуру» [3], статтею 22 Кримінально-виконавчого кодексу України [4], статтею 17 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [5], іншими законодавчими актами, а також галузевими наказами Генерального прокурора України № 7 гн від 12 квітня 2013 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [6], № 16 гн від 06 грудня 2014 року «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» [7].

Разом із прийняттям Кримінального кодексу України 2001 року (далі – КК України) законодавець доповнив систему кримінальних покарань новим видом покарання – арештом. Відповідно до статей 51, 60 КК України арешт являється одним із видів кримінальних покарань і полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції, встановлюється на строк від одного до шести місяців. Крім того, законодавець передбачив, що арешт не застосовується до осіб віком до 16 років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 7 років. Відповідно до статті 101 КК України арешт відносно неповнолітніх, які на момент постановлення вироку досягли 16 років, застосовується строком від 15 до 45 днів [8]. Необхідно зазначити, що відповідно до статті 50 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) арешт є основним із видів покарання, виконання якого відбувається в спеціальній установі – арештному домі [4].

Розглядаючи дане питання, ми дійшли висновку, що серед учених не має єдиної думки щодо доцільності існування в системі кримінальних покарань такого покарання, як арешт. Так, В.Г. Шуміхін вважає, що введення цього покарання є штучним та суперечить принципам подальшої демократизації та гуманізації [9; 10], ми також погоджуємося з цією думкою, оскільки законодавець, ввівши доволі новий вид покарання – арешт, не розмежував його від короткострокового позбавлення волі, оскільки арешт та позбавлення волі відбуваються в умовах ізоляції засудженого від суспільства. Однак серед учених існує й інша думка, наприклад, К.К. Сперанський вважає, що за умов належної організації виконання цього виду покарання воно забезпечить значно більший ефект, ніж тривале утримання в колоніях [10, с. 57]. Це особливо яскраво виражене щодо застосування покарання до неповнолітніх.

Що стосується застосування арешту як виду покарання до неповнолітніх на практиці, та взагалі доцільності існування такого покарання, слід звернутися до статистичних даних.

Так, наприклад, упродовж 2014 року в Києві зареєстровано 334 кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми, з них 108 – закрито, 194 – скеровано до суду з обвинувальним актом, 23 – з клопотанням щодо застосування примусових заходів виховного характеру, 6 – з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності. За 2014 рік за результатами судового розгляду кримінальних проваджень відносно неповнолітніх постановлено 128 обвинувальних вироків, із них на підставі угод – 16 вироків, по 27 провадженням 28 неповнолітніх звільнено від кримінальної відповідальності на підставі ухвал суду, до 38 неповнолітніх судом застосовано примусові заходи виховного характеру, в тому числі до тих дітей, які не досяг-

ли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. У вказаній категорії проваджень відносно 23 неповнолітніх осіб, які скоїли кримінальні правопорушення до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, застосовані примусові заходи виховного характеру.

Протягом 2014 року покарання у виді громадських та виправних робіт, а також арешту, до неповнолітніх в м. Київ не застосовувались.

Що стосується застосування арешту як виду покарання на території України, слід звернутися до офіційної статистики Державної судової адміністрації України.

Згідно з даними Державної судової адміністрації України станом на кінець 2012 року всього засуджено неповнолітніх осіб, які вчинили злочин у віці від 14 до 18 років – 9 010, із них за тяжкі злочини – 5 058, особливо тяжкі – 159 та лише до 68 осіб було застосовано арешт. Аналогічна ситуація була станом на кінець 2013 року, протягом якого всього засуджено неповнолітніх осіб, які скоїли злочин у віці від 14 до 18 років – 5 911, із них за тяжкі злочини – 3 173 та особливо тяжкі – 115, та лише до 38 осіб було застосовано арешт.

Також, згідно з даними Державної судової адміністрації України станом на кінець 2014 року всього засуджено неповнолітніх осіб, які скоїли злочин у віці від 14 до 18 років, – 4 875, із них за тяжкі злочини – 2 573, за особливо тяжкі – 69 та лише до 34 осіб було застосовано арешт [11]. Тобто, судами згідно з офіційними даними таке покарання як арешт щодо неповнолітніх майже не застосовується, що, в свою чергу, також є підтвердженням невизначеності даного виду покарання та доцільності його застосування.

Що стосується прав і обов'язків засуджених до арешту слід зазначити, що вони користуються правами, встановленими законодавством України, з обмеженнями, що передбачені для цієї категорії засуджених, а також впливають з вироку суду та КВК України. Статтею 51 КВК України передбачено, що на засуджених до арешту поширюються обмеження, визначені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, але ці особи не мають права на побачення з родичами та іншими особами, крім адвокатів, а також на одержання посилок, передач, бандеролей, крім одягу за сезоном. Законодавець, ввівши новий вид покарання – арешт, який відноситься до більш м'якого покарання, ніж позбавлення волі, залишив усі обмеження, передбачені для покарання у виді позбавлення волі, а в частині застосував більш жорсткі обмеження та позбавив осіб, які відбувають покарання у виді арешту, можливості спілкування з рідними та близькими людьми. Також засуджені до арешту відповідно до статті 52 КВК України можуть залучатися без оплати праці до робіт з благоустрою арештних домів, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених, або до допоміжних робіт із забезпечення арештних домів продовольством. До цих робіт засуджені залучаються, як правило, в порядку черговості і не більш як на дві години на день.

Особливості матеріально-побутового та медичного обслуговування засуджених до арешту визначаються статтею 53 КВК України і здійснюються відповідно до норм, встановлених особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Засудженим надається індивідуальне спальне місце і видаються постільні речі, вони забезпечуються триразовим гарячим харчуванням за затвердженими нормами добового забезпечення продуктами харчування для засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки. Обов'язкове роздільне тримання неповнолітніх засуджених із повнолітніми. Статтею 54 КВК України законодавець встановив заходи заохо-

чення та стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до арешту. Рішення про застосування заходів стягнення і заохочення відноситься до компетенції начальника арештного дому або його заступника. Стягнення у виді поміщення в карцер застосовується за постановою начальника арештного дому. До неповнолітніх ув'язнених та засуджених стягнення у вигляді поміщення до карцеру застосовується у виключних випадках у разі безуспішного застосування інших заходів впливу.

Крім цього, законодавством згідно з ч. 2 ст. 50 КВК України регламентовано порядок відбування покарання, відповідно до якого засуджений повинен відбувати покарання в одному арештному домі. Переведення засудженого до арешту з одного арештного дому до іншого допускається у разі його хвороби, або для забезпечення його особистої безпеки, а також за інших виняткових обставин, що перешкоджають подальшому знаходженню засудженого в даному арештному домі [4].

Розглянувши права, обов'язки та умови відбування покарання у вигляді арешту для неповнолітніх засуджених, які законодавчо закріплені, та порівнявши з правами та обов'язками інших осіб, що відбувають покарання у вигляді арешту, ми дійшли висновку, що законодавець майже урівняв ці дві категорії ув'язнених, лише виокремивши неповнолітніх від дорослих окремим триманням та правом на щоденну 2-х годинну прогулянку, в той час для дорослих – 1 година. В іншому законодавством України умови тримання неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді арешту, нічим не відрізняються від дорослих. Підтвердженням цьому є також права засуджених, які відбувають покарання у вигляді арешту: на восьмигодинний сон у нічний час; мати при собі і зберігати в камері особисті предмети і речі, перелік яких встановлено; одержувати і відправляти листи без обмеження їх кількості; витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші в сумі до 70% мінімального розміру заробітної плати; в індивідуальному порядку відправляти релігійні обряди, користуватися релігійною літературою; грати в настільні ігри, користуватися книгами, журналами, газетами з бібліотеки установи; мати побачення з адвокатом в установленому порядку; звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до державних органів, громадських організацій і до службових осіб. За виняткових обставин засудженому до арешту може бути надано право на телефонну розмову з близькими родичами [12].

Розглядаючи питання захисту прокурором прав і свобод неповнолітніх, щодо яких застосовано покарання у вигляді арешту, необхідно, перш за все, розглянути повноваження, передбачені статтею 26 Закону України «Про прокуратуру». Так, прокурор має право у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати установи, в яких засуджені відбувають покарання, опитувати осіб, які перебувають у цих місцях, з метою отримання інформації про умови їх тримання та поведінки з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях; підстави застосування заходів примусового характеру; знайомитися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ, та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії. Вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень, причин та умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності; вимагати від керівників органів вищого рівня проведення перевірок підпорядкованих і підконтрольних органів та установ

попереднього ув'язнення, виконання покарань, застосування заходів примусового характеру. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» письмові вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку та умов тримання засуджених є обов'язковими і підлягають негайному виконанню [3].

Здійснюючи нагляд за додержанням прав неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту, прокурор відповідно до повноважень, передбачених законодавством України перевіряє законність підстав для тримання засуджених в арештному домі; встановлює виконання вимог законодавства щодо режиму тримання засуджених, їх правового стану, матеріально-побутового забезпечення, медичного обслуговування, праці, дисциплінарної практики та застосування заходів безпеки, перевіряє законність та обґрунтованість винесених постанов про поміщення в карцер, та підстави застосування фізичної сили до засуджених, які відбувають покарання у вигляді арешту, спеціальних засобів, зброї. Відповідно до статті 106 КВК України забороняється застосування до неповнолітніх гамівної сорочки, забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю відносно неповнолітніх, крім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору. Прокурор, здійснюючи нагляд, повинен перевіряти відповідність норм побуту, які законодавчо закріплені, а саме, чи має кожна особа, яка відбуває покарання, своє ліжко, постільні принадлежності та інше майно, яке передбачене для осіб, які тримаються в арештному домі, а також відповідність норми жиллої площі на одного засудженого не повинна бути меншою 4 кв. м., витрачання засудженими коштів для придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності, надання прогулянок засудженим; залучення засуджених до праці.

Відповідно до повноважень, передбачених ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», прокурор зобов'язаний негайно в разі виявлення особи, яка незаконно перебуває в місцях тримання засуджених, своєю вмотивованою постановою звільнити її, виконання якої здійснює начальник арештного дому з обов'язковим ініціюванням питання про притягнення до відповідальності винних осіб.

Висновки. На основі аналізу вищевикладеної інформації можна дійти висновку, що за останні 3 роки динаміка чисельності засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді арешту, зменшується, на що, в першу чергу, впливає маленький відсоток застосування даного виду покарання судами. Також необхідно зауважити, що саме застосування такого виду покарання як арешт дублює короткострокове позбавлення волі.

Отже, на даний час немає ніякої необхідності у застосування даного виду покарання відносно неповнолітніх, що, в свою чергу, підтверджується практикою винесення вироків із застосуванням даного виду покарання, та, як наслідок, взагалі виникають питання доцільності існування в законодавстві такого виду покарання. Що стосується прав і свобод неповнолітніх, які відбувають покарання у виді арешту, то вони майже прирівняні з правами дорослих, які відбувають даний вид покарання. Стосовно захисту прокурором прав і свобод неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту, то повноваження прокурора передбачені Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та галузевими наказами Генерального прокурора України № 7 гн від 12 квітня 2013 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян» [6], № 16 гн від 06 грудня 2014 року «Про організацію

діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» [7], які є загальними, та, на нашу думку, в повній мірі не охоплюють здійснення прокурором захисту прав і свобод неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту.

Література:

1. Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю.В. Шинкарьов; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Л., 2011. – 19 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
3. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // ВВР. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України // Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 11 липня 2003 року № 1129-IV. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page>.
5. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/15-ВР. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/page2>.
6. Наказ № 7 гн від 12 квітня 2013 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян». – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&t=rec&id=94102.
7. Наказ № 16 гн від 06 грудня 2014 року «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей». – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&t=rec&id=94102.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // ВВР. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
9. Шумихин В.А. Арест как вид уголовного наказания / В.А. Шумихин // Советская юстиция. – 1989. – № 4. – С. 10.
10. Сперанский К.К. Уголовно-правовая борьба с преступлениями несовершеннолетних и против несовершеннолетних. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1991. – 180 с.
11. Офіційний сайт державної судової адміністрації України. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/>.
12. Наказ Міністерства юстиції України № 2186 / 5 від 29 грудня 2014 року «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань». Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14>.

Влад С. Ф. Особенности защиты прав и свобод несовершеннолетних при исполнении наказания в виде ареста

Аннотация. Статья посвящена актуальным проблемам назначения и отбывания наказания лицами, совершившими преступления в несовершеннолетнем возрасте, отбывающими наказание в специальных учреждениях Государственной пенитенциарной службы Украины в виде ареста и осуществления прокурорского надзора за соблюдением прав и свобод несовершеннолетних во время отбывания наказания.

Ключевые слова: арест, прокурорский надзор, несовершеннолетние, прокурор, Уголовно-исполнительный кодекс Украины, арестный дом.

Vlad S. Peculiarities of protection of juveniles rights and freedoms during penalty execution in a form of arrest

Summary. The article is devoted to actual problems punishment persons who committed crimes in juvenile age serving sentences in special institutions of State Penitentiary Service of Ukraine in form of arrest and prosecutor supervising observance of rights and freedoms of minors while serving their sentence.

Key words: arrest, prosecutor's supervision, juveniles, prosecutor, Correctional Code of Ukraine, lock-up.